

Punainen kaasu: Neuvostoliiton energia-ase vai imagonrakennusta?

Per Högselius: *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2012. 294 s. ISBN: 9781137286147.

1960-luvun alussa, kylmän sodan jännittyneessä ilmapiirissä, uhka siitä, että Länsi-Euroopan maat voisivat ajautua energiariippuvuuteen neuvostoliittolaisesta ”punaisesta” kaasusta oli vielä varsin kaukainen. Kuitenkin jo vuosikymmen myöhemmin Länsi-Euroopasta oli vaikea löytää maata, joka ei olisi ollut kiinnostunut mahdollisuudesta tuoda kaasua idästä. Maakaasun tarjoamat poliittiset, taloudelliset ja ekologiset mahdollisuudet alkoivat pikkuhiljaa valjeta sekä hallituksille että kuluttajille, vaikka vielä vuonna 1971 kaasun osuus esimerkiksi ETY:n jäsenmaiden energiantarpeesta oli vain noin kahdeksan prosenttia.

Maakaasun energianlähteenä yleisty samana ajankohtana kun idän ja lännen välinen liennytyks lisäsi Neuvostoliiton kanssa käytävän kaupan mahdollisuuksia. 1970-luvun alussa solmitut sopimukset neuvostokaasun toimituksesta Itävaltaan, Länsi-Saksaan, Italiaan ja Suomeen avasivat kaasuhanat, jotka johtivat Länsi-Euroopan riippuvuuteen kaasuntuonnista ja toisaalta Neuvostoliiton riippuvuuteen energiansa myynnistä läntisille kuluttajille. Kylmän sodan päättyessä Euroopan mantereelle oli luotu kaasuputkiverkosto, joka takasi idän ja lännen keskinäisriippuvuuden Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttamassa epävarmuudessaakin.

Per Högselius avaa teoksensa *Red Gas* haastavalla kysymyk-

sellä: miksi mikään maa haluaisi tulla riippuvaiseksi niinkin riskialttiin ja haavoittuvan asian kuin energiaturvallisuutensa osalta, ja etenkin, miksi mikään länsimaa haluaisi tulla riippuvaiseksi kylmän sodan vastustajasta, Neuvostoliitosta? Tämä on lähtökohta, josta käsin tekijä tarkastelee Länsi-Euroopan ja Neuvostoliiton/Venäjän energiakaupan historiaa ja nykypäivää. Keskeisiksi näkökulmiksi tulevat toisaalta uhkien ja mahdollisuuksien puntarointi niin idässä kuin lännessäkin, ja toisaalta ostajamaiden ja läntisten kaasuyritysten keskinäinen kilpailu tilanteessa, jossa yhtenäistä ”eurooppalaista” energiapolitiikkaa ei vielä ollut olemassa.

Kirjan vahvuus on sen valtioiden rajat ylittävä ote, jossa valtiotason intressit eivät ole pääosassa. Fokus on alemman tason toimijoiden eli ”systeeminrakentajien” motiiveissa, jotka poikkesivat usein valtiollisista tavoitteista. Teos kuvaa hyvin niitä moninaisia intressiristiriitoja, joita ostajamaissa esiintyi kansallisella tasolla. Esimerkiksi syy siihen, miksi Iranista ei kylmän sodan aikana ryhdytty toimittamaan kaasua Eurooppaan Turkin kautta ei liity Neuvostoliiton vastustukseen. Syypää on länsisaksalainen kaasuyhtiö Ruhrgas, joka sai vakuutettua maansa hallituksen siitä, että iranilainen kaasu on kannattavampaa tuoda Neuvostoliiton rakentamia putkia pitkin. Ruhrgasin motiivit eivät liittyneet geopolitiikkaan, vaan sen tarkoituksena oli yksinkertaisesti ohittaa baijerilaisten kilpailijoidensa pääsy käsiksi muihin reittejä pitkin tuotuun iranilaiseen kaasuun. Kirja osoittaa, että monien kylmän sodan aikana

tehtyihin merkittäviin päätöksiin ei aina liity suurvaltopoliittista laskelmointia. Näin kirja tuo tarpeellisen lisän myös kylmän sodan tutkimukseen.

Teos on myös liiketoiminnan historiaa: se keskittyy energiakauppaan, kaasuputkien rakentamiseen ja idän ja lännen välisiin kauppaneuvotteluihin. Kirja kuvaakin hyvin sitä, kuinka maakaasun mukanaan tuomat poliittiset, taloudelliset ja ekologiset mahdollisuudet ohittivat läntisten ostajien pelon joutua riippuvaiseksi Neuvostoliiton energiasta. Vielä enemmän se on kertomus kaupan taloudellisia ja teknisiä puolia miettivien teknokraattien onnistuneesta lobbauksesta, joka mahdollisti Euroopan piilotetuksi integraatioksi kutsutun prosessin.

Teos kertoo loppujen lopuksi ehkä enemmän lännen halusta ja syistä ryhtyä yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa kuin Neuvostoliiton omista intresseistä. Toisaalta se on perin pohjoinen esitys Neuvostoliiton kaasuteollisuuden toiminnasta: yrityksestä markkinoida omaa alaansa ylöspäin poliittisille päättäjille sekä infrastruktuuriin liittyvän epävarmuuden hallinnasta. Tämä näkyy myös kirjan lähdeaineistossa, jota on koottu molemmin puolin entistä rautaesirippua. Se koostuu usean eri maan arkistoaineistosta pääpainon ollessa kansallisen- ja liittovaltiotason päätöksenteossa. Pois ovat jääneet keskeisten kaasuyhtiöiden arkistot, joskin näiden toimijoiden motiiveita avataan muihin lähteisiin pohjaten. Neuvostoliiton osalta tekijä pohjaa tutkimuksensa taloushallinnon aineistoon, joka löytyy Venäjän valtion talousarkistosta (*Rossijski Gosudarstvennyi Arhiv Ekonomiki*, RGAE). Tästä aineistollisesta rajauksesta johtuen teoksessa kuuluu teknokraattien, suunnittelijoiden ja insinöörien

ääni. Samoin kaasutoimitusten kannattavuus ja taloudellinen hyötyajattelu korostuvat. Kirjassa tuodaan esiin esimerkiksi ulkomaankauppaministeriön keskeinen huolenaihe siitä, saadaanko raaka-aineiden myynnillä tienattua tarpeeksi vaihdettavia valuuttoja, joilla voitiin puolestaan ostaa tarpeellista länsiteknologiaa.

Kirjassa toki painotetaan sitä, että energiantoimitukset on nähtävä sekä taloudellisenä että poliittisena toimintana, mutta kirjassa ei valitettavasti taustoiteta Neuvostoliiton poliittisia pohdintoja ja intressejä. Taloudellisen ajattelun vastapainona nousi nimittäin jo 1970-luvun alussa huoli siitä, että Neuvostoliitosta oli tulossa raaka-aineviejä. Miten Neuvostoliitto näki ulkomaankaupan kehityksen ja oman asemansa maailmanpolitiikassa ja -taloudessa, ovat asioita, joita kommunistisen puolueen keskuskomitean aineisto olisi voinut taustoittaa. Teos ei siten ota huomioon Neuvostoliiton johdossa käytyä keskustelua talouden modernisaatiosta ja tarpeesta muuttaa ulkomaankaupan rakenne pois raaka-aineviennistä, joka edelleen leimaa Venäjän talouskehitystä. Siten neuvostoliittolaisten vasta-argumentit kasvavalle energiaviennille eivät tule kuuluviin teoksessa, vaan se antaa kenties liian positiivisen ja yksioikoisen kuvan ”punaisen” kaasun viennin hyödyistä.

Kylmän sodan aikana yksi länessä käytetty perustelu sille miksi Neuvostoliitto oli niin luotettava kauppakumppani oli, että suunnitelmatalous ja totalitäärinen hallinto mahdollistivat kaasun tuotannon halutun tason ja viennin määrän. Puoluejohto pystyi kontrolloimaan molempia. Teos osoittaa, miten Neuvostoliitto huolehti kansainvälisestä maineestaan ja varmisti länteen luvattujen kaasutoimitusten suorittamisen, jopa omien kansalaisten edun kustannuksella. Koko kylmän sodan aikana Neuvosto-

liitto ei kertaakaan jättänyt vientikiintiöitään täyttämättä, eikä Högselius ole löytänyt todisteita sille, että tällaista edes suunniteltiin. Kirjoittaja viittaa useaan eri lähteeseen todeten Neuvostoliiton edustajien kiinnittäneen huomiota maan imagoon kansainvälisillä markkinoilla. Miksi sitten Neuvostoliitto halusi näyttäytyä läntisille ostajille – tosiasiallisesti kylmän sodan vihollisilleen – luotettavana kumppanina? Tähän kysymykseen teos ei valitettavasti, johtuen ehkä valitun lähdeaineiston rajallisuudesta, anna vastausta.

Red Gas osoittaa, että Neuvostoliitolla/Venäjällä on energia-ase ja että se on myös käyttänyt sitä länttä vastaan. Energia-aseen käsite pitää kirjoittajan mukaan kuitenkin ymmärtää laajemmin kuin vain tilanteena, jossa Venäjä jättää poliittisista syistä energiatoimituksensa suorittamatta. Högselius tarjoaakin käytännön esimerkkien kautta laajemmän määritelmän: energia-ase voi ensinnäkin tarkoittaa viejamaan kykyä ja halua dumpata tuotetta halvemmalla markkinoille pystyen siten vaikuttamaan markkinahintaan. Näin Neuvostoliitto käytännössä teki sen jälkeen kun 1980-luvun alussa vientimahdollisuudet Länsi-Eurooppaan lisääntyivät Yamal-putken valmistuttua. Toiseksi energia-asetta voi käyttää hajota ja hallitse -periaatteella. Neuvostoliiton kylmän sodan aikainen ulkopoliittinen tavoite oli luoda ristiriitoja Yhdysvaltojen ja Länsi-Euroopan välille sekä ETY-maiden keskuuteen, ja tätä tarkoitusta tuki se, ettei kaasua myyty kaikille halukkaille. Länsi-Saksan kanssa Neuvostoliitto ei neuvotellut ennen kuin se oli Willy Brandtin valtaannousun myötä aloittanut *uuden idänpolitiikkansa*. 1980-luvun alussa aloitettu Yamal-hanke sai puolestaan Yhdysvallat kääntymään liittolaisiaan vastaan ja jopa asettamaan kaasuputkitoimituksia Neuvosto-

liittoon tekevät maat vientikieltoon. Lisäksi Högseliuksen teos painottaa, että energia-ase tulee ymmärtää myös konstruktiona, kuvitteellisenä uhkana. Jo se, että Neuvostoliiton kauppakumppanit pelkäsivät Neuvostoliiton käyttävän energia-asetta niitä vastaan, tekee aseesta todellisen. Tämä pelko sai Länsi-Euroopan maat rakentamaan varastointimahdollisuuksia ja miettimään vaihtoehtoisia energialähteitä, vaikkei ”punaisen” kaasun myyjä missään vaiheessa edes harkinnut toimitusten keskeyttämistä.

Red Gas keskittyy ajanjaksoon, joka alkoi 1960-luvun puolivälistä, jolloin ensimmäiset kauppasopimukset neuvoteltiin ja itä-länsi-kaasuputket rakennettiin, ja päättyy 1990-luvun taitteeseen, jolloin kylmä sota päättyi ja Neuvostoliitto ja sen liittouma hajosivat. Teoksen 1990- ja 2000-lukuja käsittelevät luvut ovat selkeästi suppeampia eikä niissä ole käytetty yhtä laajaa lähdeaineistoa. Teos ohittaa esimerkiksi kylmän sodan päättymisen lähes olan kohautuksella. Rajaus on tiettyssä mielessä perusteltu, sillä teos ei ensisijaisesti olekaan kylmän sodan tutkimusta. Jotain merkittävää Neuvostoliiton hajotessa kuitenkin tapahtui. Siinä missä Neuvostoliitto piti kunniasianaan hoitaa kaikki sovitut toimitukset, on Länsi-Eurooppa jäänyt jo useaan otteeseen ilman energiaansa Venäjän suljettua kaasuhanat poliittisista syistä. Lukija jää pohtimaan, miksei nyky-Venäjä ole kokenut tarpeelliseksi näyttäytyä luotettavana kauppakumppanina.

Suvi Kansikas